

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

Гаврилюк Світлана Віталіївна
ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЇ СЕЛЯНИНА ТА ХРИСТІЯНСЬКОЇ МОРАЛІ
У ДРАМАТУРГІЇ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО.

Спеціальність Ю.ОІ.ОІ.- українська література

Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ - 1995

Дисертацiя є рукопис

Робота виконана на кафедрі української лiтератури
Симферопольського унiверситету

Науковий керiвник:

Офiцiйні опоненти:

Провiдна органiзацiя:

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00553693 (V)

доктор
Гришук Л.В.

доктор фiлологiчних наук, професор
Дем'янівська Людмила Семенiвна
кандидат фiлологiчних наук, ст.н.сп.
Свербiлова Тетяна Георгiївна

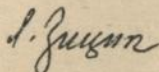
Одеський унiверситет

Захист вiдбудеться 11 сiчня 1996 року на засiданнi спецiалiзованої ради Д.ОІ.ОІ.27 по захисту дисертацiй на здобуття наукового ступеня доктора фiлологiчних наук в Киiвському унiверситетi iменi Тараса Шевченка за адресою: 252017, Киiв, бульвар Шевченка, 14.

З дисертацiєю можна ознайомитися в науковiй бiблiотецi Киiвського унiверситету iм. Тараса Шевченка /вул. Володимирська, 58/.

Автореферат розiслано 11 грудня 1995 року.

Вчений секретар спецiалiзованої ради
доктор фiлологiчних наук

Гришук Л.В.

Селянин, з його турботами, прагненнями та сподіваннями, завжди посідав чільне місце в українській літературі різних періодів її розвитку. І це не випадково, а цілком закономірно, бо саме селянство у всій своїй масі найповніше зберігає й утримує в своєму повсякденному житті традиції минулого. Село є конденсатором усіх духовних цінностей українського народу, які створювались протягом віків, живили своєю енергією не одне покоління, і втрата їх веде до морального зубожіння, і навіть, до виродження нації. Разом з тим, селянство формує в своєму розвитку нове світобачення, нові відносини, стосунки, а також обряди та звичаї. Минуле, сьогоднішнє і майбутнє у селянському середовищі ніби переплавляється, утворюючи нероздільну єдність. Саме тому, щоб пізнати минуле, зрозуміти сучасне, письменники звертаються до вивчення і художнього відтворення найрізноманітніших відтінків селянської психології, моралі. В наш час виникла необхідність відродити, незаслужено забуті та принижені гототії й епохи, джерела української самобутності, що наповнювали невичерпною моральною силою та міццю, душевною красою наш народ протягом багатьох століть. Дослідження драматичної спадщини М.Кропивницького є актуальним саме в такому аспекті, бо п'єси його не лише в усій повноті змальовують життя України минулих століть, а й відображають проблеми, етапи та тенденції розвитку суспільства, розкривають еволюцію становлення й розвитку людської особистості, її тісний зв'язок з навколишнім світом, нерозривну єдність з землею. М.Кропивницький, змальовуючи селянський побут, звичаї, правдиво відображає тяжке селянське життя, підневільне становище жінки, розкриває соціальне через моральне, через внутрішній світ героїв.

Над вивченням творчої спадщини М.Кропивницького працювало багато вчених. До перших спроб дати аналіз творчості драматурга належать рецензії І.Я.Франка на збірник творів М.Кропивницько-

го¹, дослідження К.Шрама "Українське село в творах М.Старицького та М.Кропивницького"². Пізніше з'являються праці, в яких придляється увага аналізу ідейно-художнього тканини творів драматурга, історії їх написання, постановки та заборони цензурою, досліджується творча манера М.Кропивницького, окремі періоди його життя та творчості. Думки дослідників досить суперечливі, соціально обумовлені. Серед праць на цю тематику слід виділити роботи сучасників драматурга: Д.Мордовцева, О.Огоновського та М.Вороного, які вбачали в творчості М.Кропивницького "одслід" західно-європейської літератури; Я.Мамонтова, Й.Шевченка³, в яких досліджується соціальний аспект вирішення суспільних проблем у творах письменника. Деякі пізніше з'явилися відомі праці Є.Кирилюка, З.Морова, І.Мар'яненка, М.Йосипенка, П.Киричка, Й.Куриленка, О.Кисля, Г.Пгльгука, М.Смоленчука⁴.

Психологічними проблемами образу життя на селі, зокрема психології селянина, її специфіці, присвячені дослідження Д.Арутюняна, О.Зотова, О.Бритківа, М.Шаталіна, Є.Морозова⁵. До висвітлення проблем селянства минулого століття звертався М.Гри-

¹ І.Франко Про театр і драматургію. Вибрані статті, рецензії та висловлювання.-К.:Вид-во АН УРСР, Ін-т сусп.наук, 1957.-240с.

² Шрам К. Українська деревня по произведениям г.г. Старицкого и Кропивницкого // Степ. Херсонський белетристичний збірник.-Херсон, 1886.-С.271-312.

³ Огоновський О./1889/, Вороний М./1913/, Шевченко Й./1928/.

⁴ Кирилюк Є./1940/, Мороз З./1952, 1961/, Мар'яненко І./1953/, Йосипенко М./1955, 1958/, Киричок П./1955, 1968, 1985/, Кисля О./1968/, Смоленчук М./1971/

⁵ Арутюнян Д./1968/, Зотова О./1983/, Бритків О./1970/, Морозов Є./1977/, Танчер В./1965, 1971/.

цтва в роботі "Селянство в українській доховтневій літературі"¹.

Незважаючи на численність праць на дану тематику, творчість М.Кропивницького, як і більшої українських письменників, саме в плані вивчення морально-естетичної концепції людини, багатства внутрішнього світу селянина та своєрідності його психології не досліджувалась і до сьогоднішнього часу під таким кутом зору не розглядалась. Слід зазначити, що проблема художнього мислення митця, його погляди на суспільство в цілому, селянина зокрема, майстерність письменника не тільки побутового, а й психологічного змалювання, ставлення до релігії висвітлені неповно. Тому сучасному літературознавству, як і театрознавству, належить чимало зробити для переоцінки творчості М.Кропивницького, відкидаючи суб'єктивний підхід до художньої манери, застарілі догми в оцінці явищ, подій, питань релігії

Предметом дисертаційного дослідження є осмислення психології селянина у зв'язку з християнською мораллю на матеріалі творів М.Кропивницького. Тривалий час зі сфери досліджень вітчизняних вчених вилучались проблеми, пов'язані з християнською мораллю, релігійним віруванням народу та їх відображенням у художній літературі, оскільки не відповідали основним принципам соціологізованої методології. Вітчизняна атеїстична література, розвінчуючи релігію як засіб гноблення, лишала без належної уваги цінність біблійських постулатів, релігійних канонів як джерела духовної наснаги, моральності народу. Звертання до категорії моральності є актуальним на даному етапі розвитку суспільства в зв'язку з визнанням людством переваги духовних цінностей над матеріальністю. Нинішній процес духовного відродження української нації розкрив необхідність ґрунтовного аналізу як релігійного аспекту в художній літературі.

¹Грицута М.С. Селянство в українській доховтневій літературі. - К.: Наукова думка, 1979. - 313с.

так і творчого освоєння проблем духовності, моральності в творах українських письменників. Пропонована дисертація є першов спробов дослідження драматургії М.Кропивницького в такому аспекті, що дасть можливість ґрунтовнішого осмислення проблем і тенденцій минулого.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що це перша спроба наукового осмислення психології селянина у зв'язку з його ставленням до принципів християнського моралі та релігії в творах М.Кропивницького. Порушена проблема вирішується в контексті розвитку літературно-художнього процесу ХІХ століття. Твори М.Кропивницького, раніше і не досліджували в такому ракурсі, розглядаються з точки зору нових принципів та підходів до розв'язання проблем села та релігійного вірування.

Об'єктом аналізу обираються твори, в яких зображена мораль та психологія різних суспільних прошарків, а саме: бідних селян, селян-середняків, наймитів, панських слуг, поміщиків та багатих землеволодільців /вихідців із проstonароддя/, зокрема українських куркулів та глитаїв, інтелігенції. Матеріалом дослідження обираються найважливіші твори письменника: "Дай серцеві волю, заведе у неволю", "Доки сонце згійде, роса очі вигоєть", "Глитай, або ж Павук", "Де зерно, там і полова", "Зайдиголова", "Чмир", "Олеся", "Замулені джерела", "Перед волею", "Скрутна доба", "Конон Блискавиченко", "Мамаша", "Старі сучки й молоді паростки", "Страчена сила", "Супротивні течії".

Мета роботи полягає в дослідженні драматургії М.Кропивницького в контексті історико-суспільного та літературно-мистецького життя ХІХ століття. Складність цієї проблеми в її багатоаспектності - вона пов'язана з історією літератури, психологією, релігією, духовною культурою, ідеологією, філософією, естетикою, а також з суспільним устроєм досліджуваної епохи.

Мета дослідження обумовила і його завдання: на матеріалі вищезазначених п'єс з'ясувати майстерність М.Кропивницького як драматурга-

психолога, його ідейно-естетичні пошуки, показати залежність процесу творення від соціально-культурного стану суспільства, діалектики взаємодії традиції і новаторства. На основі глибокого дослідження творів М. Кропивницького розглянути еволюцію соціальних та релігійних поглядів драматурга; провести ґрунтовний аналіз психології селянина, визначити функції морального аспекту в психології окремого індивіду, простежити вплив моральних норм та настанов на поведінку та процес формування й становлення особистості. Дисертант не ставить перед собою мети – дослідження біблейських сюжетів та притч. В роботі увага звертається лише на духовні настанови, які віднайшли своє вираження в діях та вчинках селян.

Характер поставлених завдань визначає методологію та методику дослідження, вихідним пунктом яких є вчення про народність мистецтва, критичне використання культурної спадщини, ідея соціальної обумовленості літератури в процесі її історичного розвитку. Методологічною основою дисертації є історико-літературний підхід у поєднанні з конкретно-текстовим аналізом.

Теоретична та практична цінність. Дисертація має певне значення в плані поглиблення вивчення психології людини, зокрема селянина, його релігійних вірувань, морального впливу християнства на процес формування особистості. Основні положення дисертації можуть бути корисними для спеціалістів, які займаються психологічними дослідженнями, питаннями історико-літературного та теоретичного вивчення української літератури. У практичному плані вони можуть бути використані при викладанні курсів з історії української літератури, спецкурсів, спецсемініарів.

Апробація роботи. Основні положення і результати дослідження відбиті в 5-ти публікаціях. Окремі розділи та робота в цілому обговорювались на засіданні кафедри української літератури Сімферопольського державного університету.

Структура роботи обумовлена метов та завданням дослідження.

Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків та бібліографії.

У вступі аргументується актуальність теми, визначається мета, завдання дослідження, його предмет, подається аналіз підсумків роботи вітчизняних вчених, розглядається стан досліджуваного питання⁷, формулюються основні методологічні засади.

Теоретичною базою дослідження є праці українських та зарубіжних вчених: філологів, істориків, літературознавців, психологів, присвячені розвиткові жанру драми в українській літературі, історії літератури, релігії¹. Відправним пунктом дослідження стала концепція психологічного аналізу як методу образно-логічного осягнення історично характерної соціально-психологічної суті людини в художній творчості, розроблена М.Кодаком в роботі "Психологізм соціальної прози"/К., 1980/. В процесі дослідження простежується зміна психології селянина, удосконалення її чи деградація у відповідності до економічних та соціально-політичних перетворень, які проявляються безпосередньо в селянському середовищі. Основу в системі соціальної психології селянства становлять потреби, інтереси, ідеали, які й визначають суспільно-психологічну направленість окремої особи, її дії, впливають на переживання, думки, волю людини. Однак психологія селянина нерозривно пов'язана з християнською мораллю, яка є критерієм діяльності людини, визначає всі ціннісні орієнтації її існування. "Мораль - це форма суспільної свідомості, яка утримує в собі норми, які регулюють поведінку, але не саму поведінку... Мораль всецільно належить до сфери суспільної свідомості." /Шердаков В., 1967./ Моральність проникає в царство

¹Басін Є. /1985/, Братусь Б. /1977/, В'язовський Г. /1979/, Дем'янівська Л. /1984/, Дулінський /1983/, Козлов А. /1991/, Кучинський С. /1989/, Нечипоров Б. /1990/, Хропко П. /1978/.

предметного світу як трансуб'єктивне, як історична взаємодія та сума діяльності багаточисленних суб'єктів. Релігійна форма є вираженням у вищому ступені складної сукупності духовних норм та цінностей, які відкривають окремій особі доступ до осмислення етичних категорій як добро і зло, зрада і чесність, подвиг, совість, обов'язок. Проте моральність неможлива без усвідомленого прийняття й наслідування цих вищих надбань людської культури як своїх власних, й переломлення їх через призму власного світогляду. Складний процес поєднання моральності й матеріальності, як необхідної умови фізичного існування людини, в окремій особі та діалектики їх взаємодій і є предметом нашого дослідження.

Перший розділ "Художнє мислення драматурга" складається з двох частин. В першій частині подається огляд світоглядної основи творчості письменника. Аналіз ідейних джерел та сутності поглядів М.Кропивницького проведено на основі старанного вивчення біографічних даних, епістолярної спадщини, спогадів драматурга. Дослідження цієї спадщини стверджує тезу про залежність процесу творення від соціально-економічного, культурного стану суспільства.

Процес формування моральних переконань, світоглядних позицій М.Кропивницького розпочався в селянському середовищі. Душевні, ширі взаємовідносини серед бідного люду становили, за згадкою письменника, початок його душі, основи розвитку серця, чулого до чужого горя. Селянське середовище, що зберегло в недоторканті величй духовний потенціал нації, комплекс стосунків, які базуються на принципах християнської моралі, стало прикладом гармонійного існування й розвитку людської особистості.

Помітний вплив на становлення творчої індивідуальності драматурга мав О.Жониський, який розкрив перед М.Кропивницьким чарівний світ усної народної творчості, допоміг зрозуміти красу й велич народної пісні. Формуванню світогляду також сприяли творчі

зустрічі, літературні вечори в родині Тобілевичів. Тут розпочалося знайомство майбутнього драматурга з творами Т.Шевченка, М.Гоголя, О.Пушкіна, І.Тургенева, М.Некрасова, працями зарубіжних філософів: Смайльсом, Р.Оуеном, Дж.Ст.Міллем, творами Шекспіра, Гете, Гейне, Дюма. Критично оцінюючи філософські розробки дослідників, М.Кропивницький створював свої твори, намічав свої шляхи подолання кризової ситуації, яка склалася в суспільстві. Драматург вивчав праці Дж.Ст. Мілля, основою робіт якого було розуміння моралі як прагнення до досягнення найбільшої суми людського щастя; Г.Спенсера, Я.Молешота, які пов'язували мораль з матеріальною вигодою, достатком. М.Кропивницький поділяв думки названих філософів, про що свідчать згадки його сучасників та створені ним образи. На схилі літ письменник зацікавився працями Шопенгауера, його філософією життя, що відштовхувалась від кантовської ідеї про примат практичного розуму, компонентом якого є воля. В цих роботах драматург намагався віднайти пояснення тим життєвим розчаруванням, які довелося йому пережити. Вплив думок філософа помітний на творах, створених в останні роки. Праці філософів і творчі роздуми драматурга були єдиними в розумінні моралі, яка в своїй основі мала співчуття до ближнього.

М.Кропивницький змальовував в своїх творах складний процес перетворення суспільства, зміни психології селянина, зародження нового соціального прошарку на селі. Продовжуючи думку М.Салтиков-Шедріна про те, що "чумазиї іде", М.Кропивницький зауважував, що "не тільки йде, але й уже прийшов", причому вийшов саме "з власного коношляника".

Драматург пропонував свої шляхи поліпшення тяжкого становища селян. Якщо І.Франко, М.Кобилянський, П.Грабовський вбачали в місткій ґрунт, те підґрунтя, яке плекало молоді, нові сили, здатні змістити економічне становище, то М.Кропивницький вбачав майбутнє за селянською інтелгенцією. Добре обізнана з життям народу, його побу-

том, мораллю, вона – реальна сила, здатна пробудити маси. Драматург справедливо зауважував, що основов розумного життя є знання, які на той час могли отримати лише заможні люди, тому герої п'єс М.Кропивницького – вихідці з багатих родин, сповнені бажань принести користь всьому народу. Драматург велике значення надавав освіті, активно пропагуючи силу знань, в ній же вбачав він реальну можливість всестороннього розвитку людини. Освіченість, обізнаність з законами розвитку суспільства, природи сприятиме включенню селянських мас в процес соціальних побудов, які є історичною необхідністю, об'єктивною закономірністю історичного процесу. Перші твори М.Кропивницького є прикладом відбиття власних поглядів письменника на майбутнє, яке являє собою єдність "справедливого розуму" /Розумний громадський устрій/ та гуманне, християнське ставлення до кожного члена суспільства, яке пов'язане з релігійним втрутанням.

Сміливо, незважаючи на цензурні перешкоди, М.Кропивницький боровся за права людини, одним з яких є право говорити рідною мовою. Як людина невичерпного ентузіазму, творчого горіння, яка любить свій народ, дбає про покращення його долі, національний саморозвиток, драматург пропонує свій шлях відродження національної культури – в виданні газет та журналів рідною мовою, відкритті шкіл з українською мовою навчання.

У другій частині першого розділу досліджуються літературні вподобання драматурга. Процес формування художнього мислення М.Кропивницького пов'язаний з літературним життям України другої половини XIX століття. Система поглядів драматурга відповідала загальному захопленню проблемами села та селянина, підвищеному інтересові письменників до проблеми особистості у системі її взаємозв'язків з суспільством.

За свідченням самого М.Кропивницького, свою першу драму "Дай серцеві волю, заведе у неволю" він написав під безпосереднім впли-

вом "Наталки Полтавки" І.Котляревського та "Назара Стодолі" Т.Шевченка. Знайомство з поезією, піснями великого Кобзаря розпочалося з дитинства. За згадкою драматурга, слова Шевченка увійшли в плоть і кров з молоком годувальниці, українки-селянки. У спогадах про М.Кропивницького син Володимир пише, що "Кобзар був для батька своєрідним Євангелієм"[†], заповіді якого проносив письменник через все життя, свято виконуючи їх, зберігаючи в своєму серці любов до простого люду, оспівуючи нелегку долю жінки-трудівниці. Про значний вплив Кобзаря на формування світоглядних переконань та художнього мислення драматурга свідчить спорідненість тематики їх творів: історія рідного краю, народу, гордість за його славних синів, протест проти соціального та національного приниження людини, мрія про краще майбутнє для пригнобленого та скривдженого люду, віра в розквіт і вільний розвиток української нації. Художня велич, життєва правда, національний колорит, волелюбні ідеї, реалістична манера письма – складові Шевченкової поезії, що знайшли своє втілення у творах М.Кропивницького.

Перебування М.Кропивницького протягом десяти років на російській сцені, спостереження за художньою практикою багатьох російських труп, увага до творчих принципів майстрів – все це сприяло формуванню мистецького світогляду драматурга. Письменник не тільки вивчає ґрунтовно історію російського театру, знайомиться з кращими зразками класичної літератури, а й активно пропагує постановку російських п'єс на сценах українських театрів, займається перекладами.

Традиції драм М.Островського, які нещадно висміювали моральну вбогість та хижість, жадобу та лицемірство глитаїв, знайшли продовження в творах українського драматурга, зокрема п'єсах "Глитаї",

[†]Кропивницький В.М. Із сімейної хроніки Марка Кропивницького. – К.: Мистецтво, 1968. – С.77.

"Дві сім'ї". Твори М.Кропивницького та М.Островського спігзвучні за своїм гдейним та тематичним спрямуванням. Їх героїв еднають соціальні умови та безвихідність, в яку потрапляють морально чисті, добрі, чесні люди. Вони гинуть під тягарем сімейних негараздів, але основна причина їх знівеченої долі вбачається авторами в душевній байдужості та в атмосфері ненависті, жадоби до збагачення за рахунок приниження інших. Автори підводять до думки про справжні причини, які нівечать людські долі, гублять безвинні душі, й вбачають їх у державному устрої.

Мету своєї творчої діяльності визначає драматург в створенні українського театру для широких мас, щоб кожен глядач, який прийшов на театральну постановку, виніс з нього морально-естетичне задоволення, щоб кожна вистава несла в собі суспільно-виховну ідею. М.Кропивницький наполягав на введенні до репертуару високомистецьких творів, які виховували б і приносили користь. Високо оцінюючи класиків західноєвропейської літератури, драматург займається перекладами творів Шекспіра, їх переробкою для українського театру.

Своєрідність творчої манери драматурга полягає в розв'язанні суспільних, соціальних питань у побутовій сфері. Однак змальовання побутових картин є не ціллю, а допоміжним засобом, який пов'язаний з психологічною характеристикою, й крім сценічного ефекту, має виразне соціальне звучання. Більшість творів М.Кропивницького є глибоко психологічними. Драматургові притаманне вміння розкривати психологію своїх героїв в найтонших проявах та нюансах. Їх особисті переживання, тобто індивідуально-людське, є невіддільним від соціально-типового. Постійні творчі пошуки драматурга вели до поглиблення психологічного аналізу людини праці.

У другому розділі "Канони християнської моралі в житті й творчості М.Кропивницького" досліджується релігійний аспект в п'єсах драматурга, його погляди на мораль народну і християнську, ставлен-

ня до церковнослужителів та Біблії. У процесі еволюції поглядів письменника його сприйняття євангельських проповідей, християнських постулатів не раз зазнавало суттєвих змін. Ставлення драматурга до релігії, церковнослужителів розвивалось від повного неприйняття церковних постулатів та неприязні до попів у дитячі роки до глибокої та вдумливої переоцінки суті релігійного вірування в зрілості. На всій творчості М.Кропивницького простежується особливе поєднання поваги до християнської моралі, яка підкріплена Святим Письмом, до віри селян у справедливість божої влади, і в цей же час відкритої неприязні до церковнослужителів, перевертнів, які спотворюють принципи моральності, покладені в основу християнського вірування. В "Автобіографії" драматург чітко сформулював своє ставлення до релігії, суть якого полягає в почитуванні бога та Євангелія та повному відреченні, неприйнятті попа та дяка, які під маскою добродіяльності чинять грабінг бідних людей.

Християнська мораль, християнська гуманність для М.Кропивницького - точка опори в боротьбі з бездуховністю існуючого світу. Проте це не означає, що письменник вірить в бога. Християнство цінне для нього як акумулятор певних людських ідей, моральних норм та настанов, як "кодекс поведінки людини". Воно є невіддільним від сутності людини, його божественні атрибути є нагадуванням людині, як члену суспільства, про обов'язок перед собою, близькими, всім людством. Християнство допомагає людині знайти себе, виробити певний моральний кодекс поведінки.

Запорукою морального здоров'я є єдність людини з духовним надбанням минулих поколінь, з щедрою й багатом землею, з природою, з оточувачим світом. Глибокий зв'язок між художнім мисленням та християнським світоглядом М.Кропивницького простежується в його п'єсах, де дійові особи, їх вчинки несуть на собі моральне навантаження, відображають етичні норми певного суспільного прошарку. В творах

драматурга добро та зло пов'язані, переплетені, невіддільні одне від одного. Нове в утвердженні активної позиції людини, в освіті, духовному зростанні.

Глибока зацікавленість морально-естетичною проблематикою не лише авторська індивідуальна особливість, а й специфічна риса розвитку суспільної свідомості епохи, в якій жив письменник. Проблеми моралі, залежності психології окремої людини від загальнолюдських норм поведінки виступали на перший план у зв'язку з необхідністю переосмислення суспільного буття, потреб формування нового комплексу стосунків. Формування морально-естетичної концепції М.Кропивницького, яка відображала ідеї гуманного оновлення людської особистості, її гармонійного розвитку в суспільстві, було обумовлене соціально-психологічними причинами, зокрема розшаруванням селянського суспільства на антагоністичні класи.

М.Кропивницький робить спробу представити християнство як основу моральності, в той же час викриваючи спотворення справжнього вірування представниками заможних верств населення. Однак автор зовсім не врахав, що християнська мораль повинна бути на зразок кайданів, обмежувати права особистості, сковувати індивідуальність. Одним з критеріїв вдосконалення людини, на думку драматурга, є додержання заповідей, викладених у Святому Письмі, водночас, як прихильник ідеї просвітництва, демократизму, в самоосвіті, просвітительській діяльності, піднесенні культури вбачав він шлях до утвердження добропорядності, здорового моральності, гуманних відносин між людьми.

Драматург вважав, що два початки доброго та злого знаходяться в душі кожної людини, тому й в самій людині треба шукати мотиви її поведінки. Однак в п'єсах М.Кропивницький висловлював і протилежну думку: джерело зла криється не у природній зпсованості людини, а у людському нецтві й недосконалому відношенні, існуючих в суспільстві, в його моральній атмосфері.

Невичерпним джерелом духовності, морально-естетичних надбань попередніх поколінь є селянське середовище, яке несе в собі безпосередній вираз народної свідомості. В творах М.Кропивницького селянська маса неоднорідна, соціальне розшарування суспільства веде до зміни психології людей, що закономірно впливає на моральні норми та настанови. Релігійні постулати знайшли родючий ґрунт в селянських душах, значно вплинули на процес формування національної духовності. Іноколи напівсвідомо, іноколи цілком осмислено приймалися релігійні постулати людьми, ставчи загальноприйнятими моральними нормами: любов до ближнього, заклики до ненасильства, віра в перемогу добра. В п'єсах драматург розкриває релігійний аспект християнського вірування. Традиційно з Біблією зв'язалась достовірність людського пізнання, її заповідями керувались в своїх діях люди. Дійові особи в творах М.Кропивницького, незалежно від матеріального стану, соціального приналежності, вірять в бога, його святість. Для чесних, працьовитих, віруючих людей лише бог, як уособлення праведності, порядності, є миром дій та вчинків. Він єдиний вершитель людських долі, порадник і суддя, навіть в сфері сімейних відносин, які лишались поза увагов суспільства. Віра в силу бога, його справедливість, преклоніння перед його владою – необхідний атрибут селянського життя. Селянин намагався знайти пояснення незлагодам, сімейним негараздам, громадському безсиллю, шукав його в своїх думках, природі, оточуючому світі й знаходив в звертанні до бога. Герої творів М.Кропивницького часто звертаються до бога з словами вдячності в хвилини радості, з гнівними речами в час смутку і невдач, звертаються з надгев і каяттям, віров у справедливість і доброту, божу поміч і розраду в горі. Таке звертання до бога, віру в його силу багато дослідників-літературознавців, зокрема Й.Шевченко, пояснюють тим, що дрібно-буржуазна інтелігенція, до якої, мовляв, належав М.Кропивницький, вважала, що релігійне по-

чуття є головною силою, "основою народною", цеб-то селянською, моральності, бо як не буде мужик вірити в бога, то чого він тоді боятиметься.

М.Кропивницький, змальовуючи складний процес суспільних взаємовідносин, торкався проблем формування в свідомості морально-естетичних категорій добра, зла, справедливості. Драматург виражав свою точку зору щодо моральності селянського суспільства. Причиною відступності дітей від батьків, і навпаки, деморалізацією суспільства є розхристиянення, розрушення морально-релігійного фундаменту життя. Нехтування моральними нормами обертається черствістю, егоїзмом, неповагою до людей. Релігія, біблійські заповіді, на думку драматурга, застерігали людину від спокус, злодіянь, духовної розтлінності, які були результатом матеріальної залежності. Мета релігійного втручання полягала в направленні всіх сил на добро, на користь людству, а не на задоволення фізіологічних потреб. "Глядіть, остерігайтеся зажерливості, бо життя людини не залежить від достатку маєтку його"/Євангеліє згідно Луки 12:15/. Ця біблійська істина є основою моралі селян. Твори М.Кропивницького є підтвердженням гуманності суспільства, яке дотримується принципів християнської моралі, етичних ідеалів минулого, в якому діє закон спадкоємності норм та правил поведіння, людських стосунків.

Драматург порушує ряд проблем філософського порядку, а саме:

- залежність внутрішнього світу людини від глибини осмислення навколишньої дійсності, своєї ролі в суспільному процесі;
- неминуча гибель людини чистої морально, доброї, відвертої у суспільстві, де панує несправедливість;
- моральна деградація, духовне спустошення, що неминуче призводить до трагедії, як результат замкненості людини в рамках вульгарної матеріальності./Порушення біблійського заповіді: "Не хлібом єдиним живе людина"/;

- очищення селянина від рабського, еґотстичноґ облуди приводить до утвердження високих идеалів.

Драматурґ торкається проблеми: якоґ повинна бути мораль, причини виникнення та становлення тег чи гнсоґ моралі. В авторсько-мґ розумінні це поняття невіддільне від поняття свободи.

У творах М.Кропивницького селянська маса розгрізнена, неорганізована, безпомічна. Постійне приниження, знущання над особистістю селянина породжувало у багатьох неусвідомлену жорстокість по відношенню до ближніх, постійну роздратованість, злість і найстрашніше - байдужість. Незважаючи на аґрґорне існування в християнській моралі вічних, абсолютних істин, ідей, суспільно-економічні умови формували народну мораль.

Однак драматурґ підводить до думки, що відмінності в трактуванні моральних норм детермінуються не лише соціальними умовами, а й обумовлені психикоґ людини, залежать від її внутрішнього світу, від сім'ї, яка виховала особу.

Сутність морального втрування полягає не у відмові від бажань, сковуванні їх реліґійними настановами, а в облагороджуванні розумом. Розсудливість, вміння підпорядкувати свої бажання розуму - одна з головних чеснот героїв М.Кропивницького. Визначальна думка концепції драматурґа може бути сформована так: сенс людського буття в його гармонії з природними початками добра та справедливості, закладений в людській натурі, у творчій активності в ім'я утвердження суспільного блага.

В третьому розділі "Динаміка психологізму образної системи у творах М.Кропивницького" проводиться конкретно-текстовий аналіз п'єс драматурґа, досліджується психологія різнобарвних образів та типів у зв'язку з їх ставленням до землі, власності, праці, традицій, суспільно-економічних відносин. Особлива увага приділяється

проблемам християнської моралі як основи народної моральності, проблемам релігійного втручання селян, збереження духовних настанов, норм поведінки попередніх поколінь. Дослідження психології селянина в її еволюції ставить ряд морально-філософських проблем, порушених в даному розділі. Серед них слід виділити:

- проблему особистості в селянському середовищі та суспільстві взагалі / як самоцінного, неповторного, унікального/;
- проблему гармонізації особистості й суспільства;
- проблему пізнання світу, розширення світогляду селянина;
- ставлення до жінки, сімейні стосунки як показник благополуччя нації.

Особливий акцент у роботі поставлено на дослідженні психології представників різних соціальних прошарків селянського суспільства, відмінностях в їх моральних переконаннях, нормах поведіння.

Перша п'єса М.Кропивницького, завдяки оригінальності й правдивості сюжету, знаменувала новий етап розвитку суспільства, висуваючи на передній план соціальні суперечності, показуючи розрізненість моральних норм людей як закономірний результат матеріального розшарування села. Мораль та психологія представників бідного та заможного селянства різна.

Безтурботність життя багатих власників породжує лінь та пияцтво, призводить до моральної розпусти. Мораль Микити егоїстична, хита, заради вдоволення власних потреб він ладен піти на злочин, вбити людину. Психологія представників бідного селянства у п'єсі "Дай серцеві волю, ..." інша. Основа моральності селянина - християнська мораль, яка не дозволяє глуму над людиною, закликає до благоїдності, всепрощення. Саме тому бідний селянин Семен вибачає всі злодіяння багатстві Микиті, вірить у щирість його каяття, й в цьому виявляється перевага здорової народної моралі над соціально-не примирення. Драматург постійно наголошує на спадкоємності, ге-

нетичному корінні моральності представників різних поколінь. Наступність – заповідь безперервності роду, народу, національного характеру. Традиції, суспільна мораль живуть в селянському середовищі. Працьовитість – складова психології селянина, й гріх за невідсвяткований "празник" є меншим, ніж лінь та безпросвітні гулянки. Праця чесна та сумлінна, навіть у свята, не підлягає осудові, бо того вимагає сама земля, сама землеробська праця.

У п'єсі "Глитай" психологія багатого селянина відмінна від характеристики, даної в попередньому творі. Заради вдоволення власних потреб багатії Бичок здатен відмовитись від власної гордості, ладен вклонитись та принижуватись навіть перед біднішими, красти, обманювати, підлабузнюватись, лицемірити. Хибне поняття моральності Бичка виражається в його прагненні старанним виконанням обрядів та задобренні грішми церковнослужителів спокутувати свої гріхи. В образі селянки Олени розкриваються позитивні якості українки, її життєвий оптимізм, талановитість, пісєнність, висока емоційність. В її уста драматург вкладає слова про сподіване, омріяне жіноче щастя, однак зазначає, що мрія про щасливе життя розвіється, як сон, суворою реальністю. В образі матері Олени письменник майстерно розкриває психологію селянства: наївність, відстороненість від політики, містичне вірування, бажання замкнутися в своєму домашньому світі, безсилість перед руйнівною силою грошей.

Основні риси психології заможних власників, змальованих у п'єсі "Пошилися у дурні", це самозакоханість, впевненість у своїй всемогутності, безпідставна, непомірна зазнайкуватість, завищена самооцінка. Цікавою є поведінка слуг, які за однакових умов виявляють різне ставлення до господарів, як свідчення роздвоєності моралі, пануючої в суспільстві. Рабська покірність Василя й свободолюбива натура Антона – риси українського селянства, як характе-

ризують своєрідність української нації.

Мораль заможних власників Гурина /"Помирилися"/ та Балтиза /"Олеся"/ підпорядкована власним інтересам, вдоволенню своїх потреб. Чужими є поняття добра, любові, милосердя для них. Балтиз - складна натура, його психологія є подвійною: з одного боку - це той же селянин, який звик щоденно трудитись, воздаючи хвалу праці, людина, яка зазнала багато лиха й знущань в житті, й співчуває бідним; з іншого боку - це багатий власник, який заради власної вигоди готовий піти на гріх, знущається над бідними, за шматок хліба примушує дівчат принижувати свою гідність. Вихідець з бідної селянської родини, добре знаючи всі потреби народу, він спекулює на безвихідності селянського буття. Складність психології Балтиза є відбитком складності його життя. Минуле тяже над ним, страх стати бідним, знову голодувати, поневірятись по наймах, мучитись від непосильної праці змушує його вдосконалювати засоби знущань над бідними, і в такий спосіб знаходити втіху та впевненість у своєму майбутньому. Драматург підводить до думки, що суспільний устрій спотворює мораль, породжує поняття вседозволеності та безкарності, безвідповідальності за скоєні злочини.

Драматург створив образи Олеси та Власа як приклад, як надія на духовний потенціал народу, який схований за пеленою темноти й забитості. Суспільні відносини, які несуть в собі зло й несправедливість, не можуть подавити гуманні, свободолюбиві прагнення. Близькість людини до всіх умовностей життя суспільства приводить до морального виродження, духовного спустошення, але чим далі вона від цього світу, чим ближче до природи, тим більше розвинені в ній почуття добра, краси, прагнення гармонії. Тому образ Власа є втіленням кращих рис трудового люду: доброти, порядності, працелюбності, чуйності, гостинності.

Драма "Доки сонце зійде, роса очі вигасне" - перший твір М.Кро-

півницького, де найбільш повно втілений авторський задум про роль інтелігенції в житті села. Молоді освічені панські сини виражають свій протест проти існуючого ладу, проте слабодухість, лінь, безжурність панського життя не дають можливості втілити в реальність їх задуми. Так драматург стверджує думку, що інтелігенція, відірвана від народу, не може бути справжнім виразником його прагнень.

Згубний, деморалізуючий вплив грошей на людину показав драматург у п'єсі "Чмир". З роботяшого чесного селянина, який шанував в людях доброту, справедливість, чесність, працьовитість, Пшінка перетворюється на гультая, жорстокого та зарозумілого самодура.

Проблему важкої долі жінки-трудівниці піднімає М.Кропивницький в п'єсі "Дві сім'ї". Трагедія Зінки, не з власної волі одруженої з нелюбом, приниженої суспільством, громадським устроєм, відданої на поталу свекрушених самодурств, — доля багатьох українських жінок. Моральне приниження, щоденні бійки, п'яний дебош чоловіка змусили її задуматись над цінністю свого існування, поставили перед вибором. Згнічення безвихідність очевидна, й смерть її є викликом суспільству, всьому устроєві, який принижує людську гідність, зводить людину до механічного робітника. Антиподом моральнорозтігнаної сім'ї Клуців є родина Реви, джерелом сімейного благополуччя, взаєморозуміння якої є християнська мораль й мотив всепрощення, добросердечного, широкого ставлення до ближнього.

Детальний аналіз психології селянина підводить до думки, що ставлення до праці, до землі є рисом не тільки специфічно національним, воно має й родинне коріння. Однак М.Кропивницький зауважує на ряд причин, які спричиняють слабкість, призводять до загибелі селянського господарства. Це — непосильна праця селянина на чужій ниві, мізерність надмірів та відсутність засобів обробки землі. Отже, причина бідного існування селянина криється не в його ліні та байдужості до землі, впованні на боку поміч, а в сус-

пільному устрою, який сковує бажання та можливості селянина.

Вирішальна роль суспільної думки в житті кожної людини показана драматургом в п'єсі "Зайдиголова". Громада, її мораль змушує жорстоку та зазнайкувату Стеху визнати свою провину перед невгстком. Прозріння героїв, їх каяття підтверджують авторську думку про можливість переродження навіть нікчемної та підлої людини під впливом народної моралі, християнських канонів, настанов.

Руїнація патрархальних устоїв родинного життя за нових економічних умов сприяла подальшій моральній деполаризації селянського суспільства. У п'єсі "Замулені джерела" драматург піднімає проблему залежності внутрішнього світу людини від рівня її матеріального достатку. Душевно багатшими, чулими до чужого горя, милосерднішими є бідні люди. Багаті, приміром Тіпка, в погоні за грішми втрачають доброту та чуйність, порядність. Однак герой цього твору змінює звичне уявлення про селянина. Сім'я поміщиці Необачної з усіма її вадами є гуманнішою, добрішою, ніж сім'я бідного селянина Замери. Й в цьому виражена певна невідповідність в залежності внутрішнього світу людини від матеріального достатку. Така постановка питання /авторське розуміння душі, яка містить два початки: добро та зло/ співзвучна з біблейськими постулатами./Див. Євангеліє від Луки 6:45/.

Духом очікуваних змін, довгожданної свободи словнені дії, думки, помисли дійових осіб п'єси "Перед волею". Селяни вже не пасивні спостерігачі, вони рішучі, діючі, думаючі. В образі протестанта панського прислужника Яшки втілено кращі риси українського селянина: його чесність, доброту, гідність, прагнення до волі.

Ліберально-народницькі ідеї общинності знайшли своє відбиття у п'єсі "Конон Блискавиченко". Відсталість, затурканість селянина, його містичне вірування, покірність перед владою закону викликають обурення у освіченого сільського чоловіка. Його намір просвітити селян, поліпшити їх добробут нашоухується на глуху стіну непоро-

зуміння, бо ж суперечить усталеним поняттям. Консервативний устрій, роками сформоване мислення протистоять новому не тому, що воно є не вірним, а лиш тому, що воно відмігне від звичного, старого.

Прагнення Надежди /"Супротивні течії"/ освітити дорогу в майбутнє бідним селянським дітям протистоят спотвореність селянської психології, яку представляють у творі Хведір та його син. Громада, змальована драматургом, як темна, затуркана сила.

Назрівання протесту проти злочинств влади, жорстокого гноблення бідних селян змальовано в п'єсах "Розгардіяш", "Зерно і полова".

Психологію селянина, її залежність від суспільних змін, соціального статусу людини, найтонші душевні переживання та переорієнтування моральних норм та настанов, складний процес внутрішньої боротьби між прагненням підкоритися силі грошей та справді гуманним людським почуттям розкриває драматург в п'єсі "Страчена сила" в образі Єфрема. Письменник наголосив на великій самокритичності, моральності селянина, яка утримує його від хибного шляху.

У ВИСНОВКАХ підбито підсумки дисертаційного дослідження. Здійснений аналіз творчості М.Кропивницького дозволяє зробити висновок, що переважна частина творів драматурга присвячена проблемам психологічного аналізу селянства. На нашу думку, головна мета М.Кропивницького при створенні п'єс полягала в вираженні власної концепції суспільного устрою, яка 6 ґрунтувалась на християнських постулатах в поєднанні з "справедливим розумом".

Поштовхом до творчих задумів, джерелом постійних роздумів драматурга було внутрішнє протиріччя між силою та слабкістю в самій індивідуальності селянина. Мавши велику силу, проявляючи мушкетерську самовідданість в праці, селяни терпіли гніт панів, покійрно виконували всі примхи попів, вірили в панську добрість, світлий день, коли шастя й воля прийдуть самі, без боротьби за них. Конкретні умови життя селян сприяли формуванню рабської покійрливості, а безграмот-

ність бідняків не дозволяла їм осмислити причини свого соціального становища. Селянин змирився з своєю безвихідністю.

Складний процес поєднання в психології селянина покірливості, релігійності з обережністю та вигодом відобразив драматург. Герої його творів – вгрудчі люди, незалежно від їх віку, статі, соціального статусу. Їх мораль – мораль всепрощення, добросердечності, терпимості є результатом дії громадської думки, народної моральності, які сформовані багатовіковим досвідом, несуть в собі відбиття суспільної свідомості й свої витoki беруть в християнстві.

Образи глитаїв, майстерно виписані автором, є художнім відкриттям епохи. Драматург пояснив, що не єврей-шинкар заправляє на селі, а його місце посів глитаї, в минулому селянин, приказчик, який хорстокіше, ніж попередник, гнобить народ. Значне місце в п'єсах займає показ самого процесу збагачення глитаїв, що дає змогу краще відтворити психологію власника, основи його моральних принципів. Письменник відобразив еволюцію світогляду селянина, зростання соціальної активності мас, невтримний потяг до знань, до осмислення сутності свого існування, прагнення до самовдосконалення.

Творчість М.Кропивницького – оригінальна сторінка в історії нашої літератури, яка розкриває перед нами неповторну індивідуальність українського селянина. Порушені драматургом проблеми актуальні для сьогодення.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

- 1 Сатира і гумор як засіб розкриття психології людини в драматургічній спадщині М.Кропивницького // Сатира і гумор в українській літературній традиції: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Чернівці, 1994. – С. 116–119.
- 2 Джерело доброти і замилювання. / Літературознавство, "Просвіта" і духовний ідеал українця: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кривий Ріг, 1994. – С. 47.
- 3 Проблеми християнської моралі в драматургії Марка Кропивницького. – Деп. в ДНТБ України ІЗ.02.95. – № 343. – Ук.95. – Ібсч
- 4 І.Карпенко-Карий та М.Кропивницький // І.Карпенко-Карий. 150-річчя від дня народження: Матеріали всеукраїнської міжвузівської наукової конференції. – Кіровоград, 1995. – С. 23–24.
- 5 Вивчення творчості М.Кропивницького в аспекті формування національної самосвідомості / Формування державної свідомості молоді: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Сімферополь, 1995.

SUMMARY

GAVRILUK S.V. The problem of peasant's psychology and the Christian morality in the dramatic art by M. Kropivnitsky. The thesis submitted for a scholarly degree of a candidate of Philology in speciality 10.01.01 Ukrainian literature at Kyiv Taras Shevchenko University. Kyiv, 1995.

The manuscript devoted to the problem of psychology of the Ukrainian peasant in connection with his relationship to the standards of christian religion and morality on the material of M.Kropivnitsky's works is being defended. The skill of psychological analysis of the playwright, his high-principled and aesthetic search have been under consideration in the paper. M.Kropivnitsky's work is analyzed from the point of the view of the study of the moral and ethical conception of a peasant, the wealth of his inner world and the peculiarity of his psychology. The function of the moral aspect in the psychology of individual is defined, the influence of the moral standards on the process of the peasant consciousness formation is followed.

РЕЗЬМЕ

Гаврилук С.В. Проблема психології крест'янина і християнської моралі в драматургії Марка Кропивницького. Дисертація являється рукопись. Дисертація на соискание ученої степені кандидата філологічних наук по спеціальності Ю.ОІ.ОІ -українська література. Київський університет імені Тараса Шевченка. Київ, 1995.

Защищается рукопись, посвященная исследованию проблем психологии украинского крестьянина в связи с его отношением к нормам христианской морали и религии на материале произведений М.Кропивницького. В работе рассмотрено мастерство психологического анализа драматурга, его идейно-эстетические поиски. Творчество М.Кропивницького исследуется в плане изучения моральной концепции крестьянина, своеобразия его психологии. Определяется функция морального аспекта в психологии отдельного индивида, прослеживается влияние норм морали на процес формирования сознания крестьянина.

Ключові слова: психологічний аналіз, християнська мораль, психологія селянина.

АО "Поліграф-Експрес"
м. Київ ЗМ. N 38 . 8. XII 95 р.
Тір. 100

30 0080

AB 33.859